

ДА ПРАБЛЕМЫ ЖАНРАВЫЗНАЧЭННЯ ПАЗААБРАДАВЫХ БЫТАВЫХ ПЕСЕНЬ

Фальклорную практыку я праходзіў у вучэбна-навуковай лабараторыі беларускага фальклору пры кафедры тэорыі літаратуры БДУ (далей – ВНЛ БФ). За гэты час мне давалося бліжэй пазнаёміцца з нашай фальклорнай спадчынай, прынцыпамі класіфікацыі і сістэматызацыі твораў. Матэрыял складаўся пераважна з фальклору, сабранага напрыканцы 70-х гадоў мінулага стагоддзя ў Столінскім раёне Брэсцкай вобласці. Адпаведна ён і будзе ілюстрацыяй праблем, з якімі пры праходжанні практыкі ў лабараторыі сутыкаецца студэнт, галоўная з якіх – вызначэнне жанру твора. Яна звязана не толькі з адсутнасцю вопыту ў дадзенай справе студэнта-практыканта, які толькі спрабуе выкарыстоўваць на практыцы атрыманыя звесткі па тэорыі фальклору. Яна тычыцца ведаў усіх збіральнікаў-першакурснікаў, якія, як і студэнты, што працуюць у лабараторыі, таксама ўпершыню спрабуюць вызначыць жанры запісаных імі твораў. Лёгка заўважаецца, што даволі часта збіральнікі характарызувалі жанры недакладна ці наогул недарэчна. Яны нават спрабавалі прапанаваць свой варыянт назвы а, якога не існуе ў навуковай класіфікацыі. Так, напрыклад, пры працы з каляндарна-абрадавай і сямейна-абрадавай паэзіяй асноўная складанасць палягала не ва ўнутрывідавым падзеле, а ў адмежаванні дадзеных відаў фальклору ад пазаабрадавай лірыкі. Верагодныя прычыны ўзнікнення такіх цяжкасцей наступныя: калі фальклорная адзінка была занатавана на пэўным свяце, збіральнік спрабаваў «уклучыць» дадзены твор у абрадавую паэзію; сам інфармант мог адносіць песню да летняй, восеньскай, веснавой, тады як па змесце яны тыповыя пазаабрадавыя. Якраз з апошнім выпадкам мне даводзіліся мець справу падчас практыкі найбольш часта.

Для азнаямлення з жанравай класіфікацыяй фальклорных твораў пазаабрадавай лірыкі было выкарыстана выданне «Фальклорная практыка: метадычныя ўказанні і праграма-апытальнік», укладальнікамі якога з'яўляюцца супрацоўнікі кафедры тэорыі літаратуры і ВНЛ беларускага фальклору філфака БДУ дацэнты Р. М. Кавалёва, В. В. Прыемка і Т. А. Марозава. Згодна з дадзеным выданнем, уся пазаабрадавая лірыка падзяляецца на шэсць груп. Вылучаюцца песні бытавыя, сацыяльныя, жартоўныя і баладныя, жорсткія раманы і прыпеўкі [1, 108–115]. З усіх пералічаных разнавіднасцей пазаабрадавай лірыкі найбольш часта падчас працы мне трапляліся прыпеўкі, адрозненне якіх ад іншых жанраў не складала вялікіх цяжкасцей: жанр дастаткова адметны. Жартоўных песень, нягледзячы на іх блізкасць да прыпевак, траплялася значна меней, але і з імі вялікіх праблем не назіралася. З астатнімі чатырма разнавіднасцямі было не так проста. Жанравы від песень мог быць вызначаны збіральнікамі няправільна або не вызначаны наогул. Шмат песень былі пазначаны як «сезонныя» («асеннія», «вясеннія» і да т. п.). У кожнага трэцяга інфарманта

даводзілася назіраць розныя варыянты адной і той жа песні (бывала, нават з зусім супрацьлеглымі канцоўкамі). Часам даводзілася мець справу з «урыўкамі» з песень. Поўны варыянт твора часам трапляўся пры разборы іншага матэрыялу з той жа самай вобласці, але, як вядома, у фальклоры няма «правільных» і «няправільных» варыянтаў, усе яны раўнапраўныя, хоці не раўнацэнныя, таму з кожным даводзіцца працаваць асобна. Звернем увагу на некалькі такіх прыкладаў, а таксама паспрабуем акрэсліць некаторыя спрэчныя выпадкі жанравызначэння і найважнейшыя, на маю думку, крытэрыі размежавання жанраў у такіх выпадках.

Сярод **бытавых песень** вельмі падобныя паміж сабою *любоўныя і элегічныя песні*. Розніца паміж імі ў тым, што у элегічных песнях няма канкрэтнага ўказання, хто з'яўляецца суб'ектам перажывання, а бывае, што і на яго прычыну таксама. У прынцыпе, калі ўзяць два асобныя поўныя творы, то гэтыя жанры размежаваць нескладана. Але, як адзначалася вышэй, часам даводзіцца мець справу не з цэлым творам, а з яго часткай. За ўвесь час практыкі мне ўдалося натрапіць толькі на дзве-тры элегічныя песні, у той час як любоўныя сустракаліся ў запісах амаль кожнага збіральніка і ў вялікай колькасці. Аднак, нягледзячы на невялікую колькасць элегічных песень у параўнанні з любоўнымі, пытанне іх размежавання ўяўляецца вельмі важным. Даволі часта пры працы ў лабараторыі даводзілася мець справу з песнямі з выразнымі любоўнымі матывамі. У сілу таго, што яны не былі запісаны цалкам ад інфарманта, то здаваліся падобныя да элегічных. Часам менавіта так яны і маглі быць пазначаны. Аднак у падобных выпадках мне падаецца слушным вызначаць такія песні як «любоўныя». Падставай выбару з'яўляецца функцыя прыроднага кампанента ў творах. Разгорнутыя апісанні прыроды, якія і ствараюць псіхалагічную карціну любоўных перажыванняў, – арганічны кампанент многіх любоўных песень. Гэтая карціна толькі агульны эмацыянальны фон твора, у той час як у элегічных песнях яна з'яўляецца найбольшай, калі не адзінай часткай вобразнай сістэмы. Менавіта на яе і зроблены акцэнт, у той час як у любоўных песнях выразна бачны суб'ект перажывання. У якасці ілюстрацыі прывядзем наступны тэкст (хутчэй за ўсё, «урывак»), які трапіўся мне падчас практыкі:

*Да ты калына,
Да ты малына
Да не стій над водой.
Твоі корані вода мае –
Маё сэрца во мні мліе.
Твоі корані вымывае –
Маё сэрданька умлевае [2].*

Жанр дадзенага твора на картцы не быў пазначаны. Знешне тэкст нагадвае элегічную песню. Але паколькі ён, хутчэй за ўсё, з'яўляецца толькі ўрыўкам і ў гэтым урыўку мы, па-першае, маем, завершаны малюнак эмацыянальнага фону твора, па-другое, можам прыкладна ўзнавіць суб'ект

перажывання (хоць дакладна не ведаем, ад імя хлопца ці дзяўчыны спяваецца песня), то дадзены твор слушна аднесці да любоўнай песні.

У тым жа выпадку, калі ёсць сумненне ў выбары паміж любоўнай і элегічнай песнямі, але ва ўрыўку прысутнічае дыялог, то дадзены твор можна смела адносіць да любоўных, паколькі дыялагічная форма перадачы перажыванняў герояў для элегічных песень увогуле не характэрна, калі толькі гэта, вядома, не дыялог паміж суб'ектам перажывання і якой-небудзь істотай ці з'явай прыроды.

Сямейныя і прымацкія песні, як любоўныя і элегічныя, таксама падобныя паміж сабою. Больш дакладна, уся розніца між імі ў тым, што сямейныя песні выконваліся пераважна жанчынамі (за выключэннем, магчыма, песень, тэма якіх – сум па роднай хаце), а прымацкія – мужчынамі. Аднак пры разборы прымацкіх песень могуць узнікнуць праблемы. Некаторыя збіральнікі пазначаюць як прымацкія тыя песні, у якіх ад імя мужчыны спяваецца пра няверную ці нялюбую жонку. Прыкладам сюжэтаў такіх песень можа служыць наступны: пітушчая жонка вяртаецца дадому, б'е мужа, кажа, колькі выпіла, муж дасылае ёй праклёны, яна ж кажа, што ўсё адно будзе піць (апавед вядзе мужчына). На маю думку, такія творы варта адносіць да сямейных песень, паколькі тэма нявернасці або разбашчэнасці супруга ці супругі сямейным песням уласціва ў той жа ступені, што і тэма сямейнага дэспатызму (і часта абедзве гэтыя тэмы ў роўнай ступені прасочваюцца ў адным творы), у той час як для прымацкіх песень звычайна характэрна толькі тэма сямейнага дэспатызму (за выняткам песень гумарыстычнага характару).

Адметнасць прымацкіх песень выразна ілюструецца наступным творам:

*Ек поехаў Иван
У поле ораці,
Дый забыў Иван
Сабе хлеба ўзяці.*

*Орэ Иван от краю до краю
Дый волю поганяе.
Усе жонкі обед несучь,
А Ивановое не мае.*

*Запраг з гора волю
І поехаў додому.
Не ўспеў у хату ўлезці:
– На, несі свінням есці.*

*– Бодай тобе, моя жонка,
Твоя хата згорэла,
Ек мне ў цебе
Жызня надоела [2].*

У гэтай песні няма дакладнага ўказання на сацыяльнае становішча таго, кім або пра каго яна спяваецца (герой прама не называецца прымаком), але яно відавочнае. Тут выразна прасочваецца тэма сямейнага дэспатызму, але акцэнтаецца не жорсткасць жонкі, а менавіта прыгнечанасць мужа, які дасылае ў адрас сваёй «другой паловы» праклёны.

Удовіныя песні таксама не заўсёды распазнаюцца збіральнікамі. Бывае, што за ўдовіныя лічацца песні пра нешчаслівае каханне, скончанае з-за смерці люблага, або песні, у якіх дзяўчына проста плача па сваім каханым, напрыклад:

*Гуляла я по току
Да й по копаному,
Выплакала кары вочы
Да й по коханому.
Гуляла я по току,
Да й по білому,
Выплакала свої вочы
Да й по мылому [2].*

Пры жанравым аналізе падобных адзінак варта памятаць, што асноўны матыў удовіных песень – не плач па памерлым каханым, а скаргі на складаны лёс пасля страты мужа. Матывы твораў – апісанні складанасці быту, вядзенне адзінокай жанчынай гаспадаркі, сацыяльнае становішча, стаўленне да яе іншых людзей. Варта адзначыць, што ва ўдовіных песнях-плачах звычайна прама называецца суб’ект перажывання – удава. Бывае таксама, што як удовіныя песні пазначаюцца навелістычныя балады, дзе ўдава з’яўляецца толькі адным з герояў.

Сіроцкія песні блізкія да ўдовіных па сваім агульным настроі. Аднак і пры іх вызначэнні часам назіраецца блытаніна. Так, як сямейная на картцы або ў дзённіку можа быць пазначана песня пра сірату, якая жыве ў чужой хаце, дзе яго або яе не любяць «прыёмныя бацькі», дзе даводзіцца выконваць цяжкую працу альбо цярпець пастаянныя здзекі. Гэта, безумоўна, няправільна: паколькі асноўны матыў у іх не сямейны дэспатызм, а скаргі і слёзы сіраты на свой лёс з нагоды таго, што ў яе няма бацькоў, няма ад каго чакаць падтрымкі і парады, твор з такой сюжэтанай сітуацыяй будзе слушна вызначыць як «сіроцкая песня». Дадзеная памылка сустракалася мне за практыку некалькі разоў у розных збіральнікаў, прытым пры жанравызначэнні розных адзінак, таму на гэта варта звярнуць асаблівую ўвагу. Таксама пажадана памятаць, што ў сіроцкіх, як і ва ўдовіных песнях, называецца суб’ект перажывання і часта прысутнічаюць звароты да памерлых і долі-лёсу.

Такім чынам, праблема жанравызначэння твораў пазаабрадавай лірыкі застаецца адной з важнейшых як для студэнтаў-збіральнікаў, так і для студэнтаў-«архіварыусаў», якія праходзяць практыку ў фальклорнай лабараторыі. Значную дапамогу ў разборы матэрыялу могуць аказаць

навуковыя і метадычныя выданні, сярод якіх найбольш даступным, на нашу думку, з'яўляецца згаданая «Фальклорная практыка: метадычныя ўказанні і праграма-апытальнік» дацэнтаў Р. М. Кавалёвай, В. В. Прыемка і Т. А. Марозавай. Спадзяюся, што і выказаныя мною заўвагі таксама будуць карыснымі для студэнтаў-практыкантаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Кавалёва, Р. М.* Фальклорная практыка: метадычныя ўказанні і праграма-апытальнік / Р. М. Кавалёва, В. В. Прыемка, Т. А. Марозава. – Мінск, 2006.

2. Матэрыялы рэгіянальнага архіва Брэсцкай вобласці ВНЛ беларускага фальклору пры кафедры тэорыі літаратуры БДУ.